

ԿԵՆՍԱԳԻՐ ԵՒ ՆԿԱՐԱԳԻՐ

ԵԶՆԿԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԿՈՂՐԱՑԻՈՑ

Հինգերորդ դարն Հայոց համար նուիրական է եղեր ոչ այնքան իւր արտաքին՝ որքան մտաւոր տեսարանով: Այն զարու մէջ իմաստութեան շրջմովի քայլերուն ասպնջական եղաւ Հայաստան, և մեծարու ասպնջական. նորա մէջ ընծայեց իւր պանծալի ախոյեանքն առ գիտութիւն, — զի սոցա նկատմամբ միայն է մեր խօսքն, — որոց իւրաքանչիւրն թէպէտ յինքեան անզուգական, բայց համեմատութեամբ այլոց՝ ոմն աւելի և ոմն նուազ փայլ ստացան: Առաջին և գերափայլ հանճարներէն է և Եղնիկ կամ Եղնակ Կողբացին, որոյ անունն և պարծանք մեծ է յաչս գիտնականաց քան ռամկին: Պատմութիւնն սորա մասին չէ ճոխացած և ոչ բաւականապէս ճառած. զի մեր պատմութեան նպատակն է եղեր, — տխուր պատահար, — իւր նկարագրած անձանց արտաքին գործերը միայն ղիտել, հարեանցի ակնարկելով մտաւորը. մանաւանդ նոցա՝ որք արտաքնոյն մէջ շատ չեն փայլած. և ահա վերջիններէն է Եղնիկ, և սոցա մէջ փառաւորագոյներէն: Այդ ազահ պատմութենէն գոցցեա նախախնամութեան ձեռամբ այնպիսի ակնարկներ են հասեր մեզ, որք ոչ սակաւ լոյս կարեն սալ հետամուտ քննողին: Եղան քանի մի այժմեան հայ և օտարազգի խօսողներ Եղնկայ նկատմամբ՝ որք նորա վարուց վերայ թեթև ակնարկ մի միայն ձգեցին, և այն 'ի պատմութենէ յայտնի կետերով. նոցա զխաւոր գիտունն էր իւր մասեւնագրութեանց ուշ դարձնել: Ուստի աստ մեք նպատակ ունիմք, յեցած պատմութեան յիշեալ մի քանի անաչառ և համառօտ խօսից վերայ՝ քննական աչքով նկատել զԵղնիկ թարգմանչաց գաստն մէջ, և ըստ կարի կշռել նորա աստիճանը և չափը:

Եղնիկ, ինչպէս իւր « Կողբացի » մակդիրն կը ցուցնէ, էր « յԱյրաբատեան վաւառէն 'ի Կողբ գեղէ », որպէս խնամով կը յիշէ պատմիչն ⁽¹⁾, որ անձին արժանաւորութեան ապացոյց է, ըստ հաւանականութեան ծնեալ յ386—390 ⁽²⁾, և Եղնակ կոչուած 'ի մանկութենէ 'ի ծնողաց կամ մեր:

1. Կորիւն, տպագրեալ 'ի Վենետիկ 'ի 1833. էջ 20:

2. Այս հաշուով գրինք այդ թուականը. 'ի մօտոյ պիտի տեսնեմք որ տառից փետի ժամանակ ('ի 406—408) իւր ընկերներէն ոմանք կը գործակցին Մեսրոբայ

ձաւորաց՝ անշուշտ իւր հեզահամբոյր և անոյշ բարուց համար, որ նշան էր իւր ազատգայ իմանտասէր վարուց և հանճարոյն: Իւր զարմն՝ աննշան, որպէս մեզ կը թուի. զի ահա իւր ծագումն 'ի գիւղէ է. և իւր ընտանիքն Կողբայ մէջ որչափ այլ անուանի կամ անանուն ենթադրեմք, միշտ յայտնի է թէ գեղջուկ էր. և Կորիւն կը լռէ նորա մասին, թերեւ ծննդավայրի յիշատակութեամբ իմանալով և զայն, կամ աւելորդ համարելով յիշել գեղջկական ազգատոհմ մի: Հետեւաբար նորա անունն և մանկութիւնն գեղջկորէն է եղեր՝ Կողբայ աղակոյսի մէջ. յորում շողողալով ինչպէս գեղեցիկ ռաբամանդ արեւու ճագագայթից ներքոյ, յանկարծ գերբկաց մէջ հայկական շշանագրերը պտտող անապատաշրջիկ Մեսրոբայ աչաց զպաւ շլացուց, վերուց զայն Հայոց վարդապետն, գորգուրալով տարաւ խառնեց իւր հաւաքած միւս ականց մէջ՝ յառանձնութեան անապատին 'ի գաւառն Գողթան (Խոր. Գլ. ԽԷ), ուր նոցա հետ կը տընէր մեծ առաքինութեամբ (Կոր. էջ 7, Խոր. Ղազ. Փրպ. և Սոփ.), ուր նոքա ոչ միայն հոգեւոր՝ այլ և ուսումնական կեանք կը վարէին, գործի. ներ լինելու իւրեանց վարդապետին գաղտնի խորհրդոց:

Կորիւն երկու դաս աշակերտաց կը դնէ Մեսրոբայ. մին ընտրուած նորա առանձնութեան ժամանակ (Կոր. էջ 7), և օականթիւ՝ ինչպէս կը ցուցնէ « զմանս աշակերտեալ » (1) կոչումն. և միւսն (Կոր. էջ 9)՝ նոյն ընդ Խորենացոյ (2), որ մեսրոբեան տառից գիւտի ժամանակ կը յիշուի՝ « զտա մի մանկուց », « մանկուն » կամ « մանկագոյն աշակերտացն » բաւերով, ընտրուած զպրոցաց աշակերտներէն՝ որք տըրեւտ հրամանաւ ժողս լեցեան զանիէլիտեց գիւտի ժամանակ (Կոր. էջ 9. — Խոր. Գլ. ԾԲ), և նոյն երկրորդ դասն ժամանակ ինչ աշակերտեցան ևս առաջին աշակերտաց մինչև նոցա չուն յօտարս. որոշակի յետ տառից գիւտին 'ի Սամոս (Կոր. էջ 10. — Խոր. Գլ. ԾԳ), ուր ինքեանք այլ գնացին Մեսրոբայ և նոցա հետ (Կոր. էջ 9), ըստ որոշման ասորի և յոյն դպրութիւն (այն է՝ լեզու) ուսանելու յԵղեսիա և յԱմիգ (3), որոց հետ ընդ ամէնն վաթսուն

'ի Թարգմանութեան և յայլ գործս. և առ այդ 'ի հարկէ 20-25 ամեայ կային: Եղեիկ ևս որ քան զնոսա թուի թէ կրտսեր էր, բնականապէս 16-20 ամեայ կար, որով ծնած կը լինի յիշեալ թուականի մէջ. — Իւր կենաց նաեւ յետագայ թուականքը սոյն հաշուով եմք դրած:

1. Սոփերքն (Հտ. Բ. էջ 9) քառասուն հոգի կը դնէ. որ եթէ ստոյգ է և չէ երևակայութեան ծնունդ, — զի այդ հեղինակն ունի ինչ ինչ այդպիսի կետեր (տես էջ 12, Ժն. 1), — ասելի է՝ թէ նոքա մեծաւ մասամբ միանձնական կենաց մէջ մնացին. ինչպէս Աղան՝ ըստ վկայութեան Փարպեցւոյն՝ նորա աշակերտին (էջ 15). և նոքա միայն եկեղեցոյ պաշտամանց վիճակեցած՝ որք աւելի յարմար էին և կարող:

2. Խորենացի, գիրք երրորդ (նոյն է բոլոր հաստաւածիս մէջ), Գլ. ԾԳ:

3. Այս առաջին երթն է. երկրորդն եղաւ յետ քաանեութի՝ Թերեւ և աւելի տարւոյ, սկսեալ 'ի տառից գիւտէն՝ որ 'ի 406, մինչև 'ի դարձ առաջին Թարգմանչաց:

հոգի կը հաշուին (Սոփերք, հտ. Բ, էջ 11) ⁽¹⁾։ — Յուլիէի և Յուլիան՝ որք յետ տառից գիւտին իօկոյն թարգմանակից կը լինին Մեսրոբայ (Կոր. էջ 10. — Խոր. Գլ. ԻԳ), և Ղևոնդ որ յետ ամաց ինչ վերակացու կը կարգուի 'ի Սպեր (Խոր. Գլ. Կ), նայնպէս և միւս աշակերտք ⁽²⁾, 'ի հարկէ չափահաս էին և անապատի աշակերտներէն՝ և ոչ թէ նորընտիրներէն. զի փոքր թարգմանիչք զեռ տհաս պատանիներ էին գրոց գիւտի ժամանակ, և որ հետևաբար շատ ուշ կը բացուի նոցա գործօնէութեան ասպարէզն։ — Արդ Եզնիկ ևս՝ — որ Յովսեփայ հետ թարգմանիչ և զրիչ կ'ուղարկուի յԱսորիս և 'ի Յոյնս, յորմէ կ'իմանամք՝ թէ հասակակից էր նորա և ուսումնակից, և Ղևոնդի և Կորեան « աննդակից » կը կոչուի՝ ինչպէս ապա պիտի տեսնեմք, և լաւ ևս՝ 'ի համառօտ պատմութեան Կորեան (Սոփ. ԺԱ. էջ 17)՝ « աննդակից իւրեանց եղբայրութեանն », այս ինքն զասակցութեան, և 'ի Խորենացւոյն (Գլ. Կ.) « ընկեր՝ աշակերտակից », — 'ի հարկէ անապատի մէջ աշակերտած և ուսած է Ղևոնդի և այլոց հետ։

Անդ մեծ յայս կուտար Եզնիկ իւր վարդապետին՝ անձնական այլևայլ ձրիւքն և բարձր հանճարոյն նախնական ցոյցերով. զրաւեր էր նորա սիրտը. զրաւեր էր նաև զասակցաց սրտերը՝ սկսեալ Ղևոնդէն նոցա պարապիւնէն, բաց 'ի հանճարոյն՝ այլ և ազնուական բարուքն և անողջ վարմամբ. այնպէս որ նոցա բերանէն իսկ կը լսեմք թէ « ընտանեգոյն » էին նորա հետ, այս ինքն այնչափ մտերիմ որչափ չէին այլոց հետ. և կամ անպայման և սերտ ընտանութեամբ միացած։ Միանձնական առանձնութեան մէջ Եզնիկ իւր աշակերտակցօք կը սկսի արագ արագ յառաջանալ գիտութեան ասպարիզի մէջ. և արդէն աւարտելու մօտ էր, երբ ինդիր եզաւ հայկական տառից և զըտուեցան, (զանիւնեանքն 'ի 406 համեմատ Կորեան ⁽³⁾), և մեսրոբեանքն յետ երկու տարւոյ՝ 'ի 408—409), նորա 16—20 ամեայ հասակի մէջ։ Այս

1. Առաջին թարգմանիչք, ինչպէս ըսինք, ուղղակի Մեսրոբայ աշակերտ են. երկրորդքն՝ Մեսրոբայ և առաջնոց։ Թարգմանիչքը պէտք չէ չիտթել սուրբ Սահակայ վաթսուս աշակերտաց հետ՝ որք էին « արք կրօնաւորք, խարաղնագգեստք, երկաթապատք, բոկագնացք, որ յար ընդ նմա շրջէին », (Խոր. Գլ. ԽԹ), և յետ նորա մահուան վանորէից մէջ ամփոփուեցան (Խոր. Գլ. ԿԼ)։ Մինչ թարգմանիչք իւրեանց կեանքը սպառեցին ժողովրդեան վերայ։

2. Տէր կամ Տիրայր խորձեցի, Մուշէ տարոնեցի, Յովնաթան, Ենուք, Դասնան, Կորիւն, Արձան, Յովսէփ 'ի վայոց ձորոյ, Թադիկ, միւս Յոհան (եթէ չէ Եկեղեցացի) և Ալան, հնգետասան հոգի՝ յիշեալ յանուանէ 'ի պատմուց այլևայլ հանգամանաց մէջ, որոց դասական կարգն որոշ չէ. բայց որոնք յառաջ հոփուութեան կը վիճակին քան իւրեանց ընկերքը. ինչպէս են բազումք յիշեալներէն, Թաի թէ աւելի երէց էին, որով այն պաշտօնի համար պահանջուած խոհակահոփիւնն ունէին։

3. Ըստ Կորեան (էջ 29) դպրութեան կամ գրոց գիւտի սկիզբն կը լինի Յազկերտի ութերորդ տարւոյն, որ թագաւորեց 399 թուին. զոր 'ի միաթին հաշուելով և գնալով ութերորդ տարին, կ'ունենամք 'ի 406 թուականին դանիւնեան

դէպքի մէջ իւր ընկերքը դասովին գործակից և ուղեկից էին իւրեանց վար-
դապետին՝ 'ի Միջազգետո առ ասորին Դանիէլ, ապա յԵզեոխա առ Պղա-
տոն, 'ի Սամոս առ Հոոփանոս, Հայաստանի Յունաց բաժնին մէջ՝ ուսուցա-
նելու հայ դպրութիւնը, որոց ոմանք յանուանէ և ոմանք « հանդերձ աշակեր-
տօք », « իւրովք հաւասարօք », « օգնականօք իւրովք » և այլ սոյնպիսի բա-
ցատրութեամբք կը յիշուին (Կոր. էջ 9, 10, 16. — Խոր. Գլ. ԾԳ,
ԾԷ). հաւանական է թէ Եզնիկ ևս անբաժան էր իւր ընկերներէն և նոցա
ուղեկից. բայց իւր քան զայս փոքրութեան համար՝ այս հանգամանքի մէջ
այլք աւելի գործունէայ հանդիսացան :

Հայաստանի մէջ կ'արուստանէ Եզնիկ իւր յատկախօս և միանգամայն
վսեմ հայկարան բարբառը (1), որ այսօր հայերենի անհամեմատ օրինակ ծա-
նուցուած է : — Անդ կը հմանայ պարսկերէն լեզուին, ինչպէս յայտնի է
կար Պարսից կրօնի մասին ունեցած խոր հմտութենէն՝ զոր զուցէ միայն
պարսկալեզու մատենից ընթերցմամբ կարող էր ստանալ : Դարձեալ Գ և Ե
դարուց մէջ իբր ընդհանուր սովորութիւն էր մեր շատ իշխանաւորաց և զիտ-
նոց՝ պարսկերենի ուսումն, ազգին Պարսից հետ ունեցած քաղաքական յարրն,
չութեան պատճառաւ : — Անդ կը հմտանայ նաև ասորերէն լեզուի, որով
պարտաւորեալ էր ամենայն եկեղեցական անձն՝ տառից գիտէն առաջ, այն
լինելով Հայոց եկեղեցական և դպրոցական լեզուն (2), և զի այնու միայն
պիտի կարողանար նա յետոյ ասորի լեզուէ թարգմանութիւն յանձն առնուլ.
և այնքան անգրագիտութեամբ կ'ուսումնասիրէ՝ որ զոր օրինակ մինչ սուրբ
Եփրեմ (հայ թրգմ. հա. Գ, էջ 112) տեսնելով թէ սուրբ պրոց երբայեցերէն
կամ ասորի օրինակին մէջ « երկին » բառն յոգնակի դրուած է « երկինք »,
զայն ինքեան փաստ առած՝ մեկէ աւելի երկին կը գնէ, թէպէտ և կար-
ծեօք, նա չընդունիր և կը գեկուցանէ՝ թէ յոգնակի այն պատճառաւ է դրուած՝
զի այդ լեզուք եզակի չեն կարող գործածել զայն (3) : Զանց կ'ընեմք նորա
նոյն լեզուի նկատմամբ ըրած միւս ինչ ինչ դիտողութիւնքը (4) : — Անդ 'ի
Հայաստան կը տեղեկանայ նաև յունարէն լեզուին՝ որ քաջայայտ է և ան-
կարօտ վկայութեան : Եւ այնուհետեւ կ'անցնի 'ի վաս վարդապետաց, յետ
տառից գիտին (5) այլոց հետ քահանայ ձեռնադրելով, և առ վայր մի ուս-

դրոց գիւտը, յորմէ յետ երկու տարուց (Կոր. էջ 9. — Խոր. Գլ. ԾԲ) գտուեցան
մեարդեանքն՝ որ կը լինի նշանակեալ 408-409 թուականի մէջ :

1. Ուրախական է այն քայլն զոր ըրին ճշմարիտ ազգասէրք, յարգել իւրեանց
հարց նուիրական լեզուն, որոյ մէջ յոյժ բարձր տեղի մ'ունի Եզնիկայ բարբառն,
և գործածել զայն յոգուտ և 'ի զարգացումն աշխարհաբարի, փոխանակ օտար լե-
զունբէ մուրալու մեզ համար խժական ոճեր և բառեր :

2. Ղազար Փարպեցի, տպեալ 'ի Վենետիկ 'ի 1873. ԺԱ. էջ 36, 43, 44 :

3. Իւր խօսքը հետեւեալ 13 իջի մէջ կը գտնէք :

4. Եղծ աղանդոց, տպեալ 'ի Վենետիկ 'ի ՌՄՆԵ, էջ 93, 190, 280, և այլն :

5. Իսկոյ ոչ երբեք անդր քան զերթն յստարս, զի յառաջ քան զայն՝ իւր դա-

ման կամ դատաստութեան կը պարագի, մինչև սահմանեցաւ իրեանց (առաջին թարգմանչաց) երթն :

Թարգմանիչներէն հազիւ վեց հոգի պանդխտութեան կ'ենթարկուին՝ ըստ ստոյգ վկայից՝ Կորեան և Խորենացոյ, թողլով աւել յիշատակարանաց անկապ և խառնակ վկայութիւնը⁽¹⁾ . չորսն վարդապետաց հրամանաւ, և երկուքն՝ անձանց կամօք . և ոչ միանգամայն ընտրուեցան և գնացին, այլ հետզհետէ՝ այլ և այլ ժամանակաց մէջ : Առաջիներէն են Էզնիկ և Յովսէփ . այլ սոցա մասին ուրիշ որոշում կը լինի քան այլոց . սոցա կարողութիւնն և հանճար պնջան աւելի էր, և Սահակ և Մեօրոք այնքան մեծ յոյս ունէին՝ որ մինչ օրօք գիտութեան մշակ կը կարգուին և կ'առաքուին, այլոց նկատմամբ դեռ ոչ մի որոշում չկար, և ոչ դիտաւորութիւն՝ այդ պաշտօնին վիճակելու . և զարձեալ յետոյ մինչդեռ այլոց մի միայն դպրութիւն կը յանձնուի՝ յունականն՝ ի Բիւզանդիոն, սոցա՝ երկու միանգամայն, գնալ նախ յԵդեսիա և ապա՝ ի Բիւզանդիոն : — Սոցա յԷդեսիա գնալու նպատակն էր այն՝ « զի որ միանգամ գտցի անդ զիրք ասացեալ նոցին սրբոց հարցն առաջնոց, թարգմանեալ (« յասորական բարբառոյն ») » Կոր. էջ 20)՝ ի մեր լեզուս՝ բերցեն փութով . զի յետ այնր ի Բիւզանդիոն առաքեսցին ի նոյն գործ » . (Խոր. Գլ. Կ) : Որպիսի՞ ծանր և բազում ժամանակաց կարօտ գործ . և առկայն որպիսի՞ զարմանալի յաջողութիւն և գործունէութիւն թարգմանչացդ, և վստահութիւն առաքողաց կողմանէ :

Կը մեկնի Էզնիկ իւր ընկերաւ (ի 425 ըստ Հ. Չամչ.) 35-39 ամեայ, կը հասնի յԷդեսիա, և ինքեանք արդէն հմուտ ասորերենին՝ իսկոյն ի թարգմանութիւն կը ձեռնարկեն : Էզնիկ տեսնելով ասորերենի ընդ երբայականին ունեցած սերտ յարաբերութիւնը, և զարձեալ վերջնոյն կարեւորութիւնը թարգմանութեան համար, մանաւանդ սուրբ գրոց՝ որում իրեն այլ սակիցներէն ոմանք հոգեւոր պաշտամանց մէջ կը մտնեն . և առ այս ի հարկէ քահանայութիւն ունէին . (Խոր. Գլ. ԾԳ, Կ. — Կոր. էջ 14, 18) :

1. Ինչպէս են Սոփերք (հտ. Բ. էջ 14) . Նախադրութիւն ներբողենի խաչին Դաւիթ անյաղժի (էջ 99) . Յայտնաւորք և այլն, որք նախ՝ առաջին և երկրորդ թարգմանչաց կարգը չիփթելով՝ խառն իրերաց մէջ կը յիշատակեն, նախադասելով զոմանա յերկրորդ դասէն քան զառաջինս . նոյնպէս է և Կիրակոս (էջ 16) : Սոփերքն զարձեալ կը չիփթէ՝ ոչք երբ և ո՞ր են ընտրուել : Երկրորդ՝ առաջին դասէն աւելի ի Յունաստան գնացողներ կը զնեն քան զԿորիս և Խորենացին, ինչպէս օրինակի համար Աղանը, որ իւր կեանքն անապատի մէջ անցուց ըստ Փաւլոսեոյն (էջ 15) . և երբէք չմեկնեցաւ : Երրորդ՝ բոլոր թարգմանիչք՝ առաջինք և վերջինք՝ ի միասին միանգամայն յԱղեքսանդրիա, ի Բիւզանդիոն, յԱթէնս... գնացած կը պատմեն, որ յայտնի սխալ է . զի առաջինք յԷդեսիա և Բիւզանդիոն միայն գնացին . և վերջինք՝ յԱղեքսանդրիա՝ զիսաւորապէս, և անցողաբար յԵդեսիա, ի Պաղեստին, յԱթէնք, ի Հռոմ, ի Բիւզանդիոն (Կոր. էջ 20-21. — Խոր. Գլ. Կ, ԿԲ) . և այն այլևայլ ժամանակ, և առաջինք առանձին և վերջինք առանձին :

որոշուած էր գործակցիլ Բաղադայի մէջ, կ'որոշէ ուսանիլ նաև երբայեցերէնը, Սահաւսիկ ինքնաւանդ նշանք իւր հմտութեան. « Սատանայ յԵրբայեցեոց և Ստորոց լեզուէ խոտորեալ թարգմանն » . « ոգւոյ և հոգմոյ անուն երբայեցերէն և յունարէն և ասորերէն նոյն է » . « երկինս և երկնից երկինս յայն ռակս գտանեմք 'ի գիրս, զի յԵրբայեցեոց լեզու երկին յամբթի ասել, որպէս և ոչ յասորի լեզու ջուր կամ երկին. այլ մին բազմաբար ասի » . (Էղծ ազանդ. էջ 52, 90, 260) : Այդ նուրբ գիտողութիւնըն էին թերևս հաւաստիք զաղղիացի Պ. Մարտինի և զերմանացի վէտտերի⁽¹⁾ համար՝ կարծելով՝ թէ անդեակ էր նա երբայեցերէնին ևս : — Եզնիկ դարձեալ ձեռնամուխ եղաւ 'ի թարգմանութիւն :

Ստորոց դպրութեան մէջ թարգմանելու կամ ուսանելու այնչափ ընդարձակ ասպարէզ չլինելով՝ որչափ հելլենականի մէջ, ունումաստեւն էզնիկ մտօք ժիշտ 'ի Յունաստան՝ կը փութար վաղ ընդ փոյթ աւարտել իւր գործերը : Արդէն իբր երեք⁽²⁾ տարի անցեր էր և մօտ էին վերջ տալ իւրեանց օտարութեան առաջին շրջանին, և ահա անհաստատ հոգմոյ ձայներ խռովեցին նոցա լսելիքը՝ « իբր թէ պատրաստին մեծն Սահակ և Մեսրոպ զայլս առաքել 'ի Բիւզանդիոն » . (Խոր. Գլ. Կ) : Զայս երբ լսեցին, կարծելով բնականապէս՝ թէ ինքեանց յանձնեալ գործը (նկատմամբ սուրբ գրոց) այլք պիտի երթան կատարել, և հետևաբար ինքեանք պիտի զրկուին նաև յունական գիտութեանց ուսմանէն՝ այլ ևս չերթալով 'ի Բիւզանդիոն, երիտասարդական ջերմ արիւնն, և յառաջ քան զայն՝ գիտութեան անյագ տենչն, ինչպէս կը վկայէ Խորենացին (Գլ. Կ) « նախանձաւոր բարեաց եղեալ ուսմանց », միեցին նոցա քայլերն 'ի Յունաստան, և « առանց հրամանի վարդապետացն իւրեանց նոյն ընդ նոյն չուեալ գնացին 'ի Բիւզանդիոն » (Անդ), որկելով անոնց իւրեանց երկերը (Եօր. էջ 20) : Ի՞նչ ցնծութեան ժամ էր. Եզնիկայ համար այն ժամն՝ յորում մոտ գործեցին աշխարհի գիտութեան ամբարանոցի մէջ... Զերկարենք աստ մեր խօսքը՝ նորա եռանդուն մտաց արտայայտութիւնքը նկատելով :

Նոքա՝ ինչպէս բնական է՝ նախ յունական գիտութեան գուռը՝ լեզուն ձուլեցին կատարելագործեցին, զի իւրեանց վարդապետն Մեսրոբ քաջ տեղեակ չէր նոյն լեզուի, որոյ համար յոյն ճարտար Հոփանոսի՝ և ապա մեծին Սահակայ⁽³⁾ կը կարօտէր՝ նոր տառերով կազմած վանկերը յունական սիւղոգայից

1. Յ. Պ. Պ. Մարտին, Ներածութիւն նոր կտակարանի բնագրաց քննութեան. Գործնական մասն, հտ. Բ. էջ 284. — Կալ. 'ի Պարիս 'ի 1884 :

Վէտտէր, Նիւքլի Հայրախօսութեան մէջ, հտ. Գ. էջ 231-239 : Նոյն ուսումնաւորութիւնն թարգմանութեամբ դրուած է Պատկերի 18 Սեպտ. 1893 պրակին մէջ :

2. Թայտնի չէ՝ թէ Հ. Զամէեան քնն փաստով մի տարի կը դնէ. բայց հարկ է նկատել որ նոքա Եզնիկոյ մէջ իւրեանց յանձնուած գործը կատարեցին լրացուցին ըստ Էդրեան (էջ 20). և առ այդ կարեւոր է առ սակաւն երեք տարի դնել :

հետ համեմատելու ժամանակ (Կոր. էջ 10. — Խոր. Գլ. ԵԳ. — Ղազ. փրպ. էջ 42, 43). որով և նորա լաւ չէին հմտացած: Մէք նոցա սոյն լեզուի նկատմամբ ուսացած մեծ հմտութիւնը բացայայտելու համար բաւական կը համարիմք յիշել խորենացոյ խօսքը (Գլ. Կ), « քաջ վարժեալ հեղին գպրութեամբ », և Երեւանը (էջ 21) թէ « ուսեալք և տեղեկացեալք, թարգմանիչս կարգէին ըստ հեղինական լեզուին », աւելորդ համարելով ուրիշ որ և է հաւաստիք: — Յիշեալ հինգ լեզուաց մէջ արդեօք ուշեղն Յովսէփ ըստ թուոյ և չափոյ նոցա Եզնկայ հետ գուզընթացաւ թէ ոչ չեմք կարող վկայել, չունելով այն առձեռն փաստերը՝ զոր ունիմք Եզնկայ նկատմամբ՝ բաց 'ի պատմութենէն նաև իւր հեղինակութենէն. սակայն այս ստոյգ է թէ յետոյ Եզնկայ լեզուագիտութեան կարևորութիւն տրուելով, գիտնական աս- պարիդի մէջ յայտնեցաւ⁽¹⁾. Իսկ Յովսէփայ ոչ ինչ այնպէս. որով նորա վերայ ազատելութիւն մի կը նկատուի քան սորա: Այդ զարմանալի է Եզնիկ որ այնքան դիւրաւ լուծեց պարզեց այն դժուարին լեզուաց կնճառտ կապերը. և այն՝ առանց մասնաւոր փոյթ ընելու լեզուական հմտութեանց. այլ պատա- հաբար՝ երբ այդ լեզուները գործածող ազգաց գիտութիւնքը իւր մտաց մէջ շտեմարանելու, անձնիւր հանճարոյն հետ խառնելու, և ազգին սեփականե- լու համար հարկ կը լինի ուսանիլ զանոնք:

Այսուհետև կը պարզէ Եզնիկ իւր առաջասար գէպ 'ի կատարելութիւն իւր հանճարոյն և իմաստութեան: Կը յաճախէ ընդ Յովսէփայ՝ յունական ձեւարանաց մէջ, կը բանայ ամէն զրատուն և մատեան, կը լսէ ամէն ի- մաստնոյ և իմաստասիրի հօր ձայները. և ինչ որ իւր աչաց և լոնելաց կը հանդիպի, կը գրոյժի իւր խոր մտաց և անհամեմատ յիշողութեան քարտիսի վերայ. և ինչ որ արժանաւոր է թարգմանութեան, իւր գրչի տակ անկանի: — Գոցէ՛ անդ պարապեցաւ առանձինն Ռսկերերանի թղթոց մեկնութեանց թարգմանութեան՝ իբր հաճոյական գրադանք մի, յարմար իւր ճաշակի՝ մտաց և գրչին. զոր և այլուր հաւաստելու առիթ պիտի ունենամք: — Իւր գրչին տակ անկանին նաև հանճարոյն սեփական արդիւնքն. « ձեռնարկեցին 'ի թարգմանել և 'ի գրել », կ'ըսէ խորենացի (Գլ. Կ). և ահա անպէն 'ի Յունաստան շարադրեց նա գրութիւններ. ինչպէս շարադրեց և Յովսէփ, զի յոգնակի կը խօսի պատմիչն. այլ եղո՛ւկ, որ վերջնոյս հեղինակութենէն ոչ մի մնացորդ չունիմք. իսկ Եզնկայն՝ սակաւաթիւ. թէպէտ այնչափն բա- ւական է նորա հանճարոյն մեծութեան վկայելու:

Եզնկայ և Յովսէփայ յերեսիոյ 'ի Բիւզանդիոն գնալէն 'ի վեր ժամանակ ինչ անցեր էր, կ'ըսէ պատմիչն (Կոր. էջ 21), երբ « դէպ լինէր ոմանց եղբարց 'ի Հայաստան աշխարհէս (« յիւրեանց կամաց », Խոր. Գլ. Կ) զիմել իլանել 'ի կողման Յունաց ('ի 429—431), որ և Ղևոնդէս առաջնոյն անուն

1. Սուրբ գրոց Թարգմանութեան նկատմամբ 'ի մօտոյ խօսելու ժամանակ պիտի տեսնեմք զայդ:

էր, և երկրորդին Կորինոս, (յառաջ քան զսոսա առաքեալ 'ի Սահակայ և Մեսրոբայ՝ և յետոյ հասին նաև Յովհան և Արձան, ըստ Խոր. Գլ. Կ), և մատուցեալ յարէին յԵզնիկն՝ իբրև առ ընտանեզոյն սննդակից՝ 'ի Կոստանդինական քաղաքին, և անդ միաբանութեամբ հոգեւոր պիտոյիցն զհնչողին վճարէին » : — Կը խնդրեմ ընթերցողաց ուշը սա կետի վերայ դարձնել, « մատուցեալ յարէին յԵզնիկն » . և ինչո՞ւ ոչ 'ի Յովսէփ, որ շատ առաւելութիւններ ունէր քան զնա . ըստ որում կարգաւ և հասակաւ աւելի մեծ էր, որոյ համար և քան զնա յառաջ յատարէզ կուգայ պատմութեան մէջ՝ և նախադասուած է միշտ թէ միասին և թէ առանձնակի յիշուելու ժամանակ . ըստ այնմ և քան զԵզնիկ նախածանօթ աշակերտակցութեամբ Ղևոնդի և Թերևս Կորեան հետ ևս : — Երկու պատճառներ կան . մին նոցա Եզնկայ հետ ունեցած եղական մտերմութիւնն էր, « յարէին... իբր առ ընտանեզոյն սննդակից », որ 'ի հարկէ ծնունդ էր՝ ինչպէս առաջ ըսինք՝ նորա յանկուցիչ և չքնաղ վարուց՝ որ հեշտ ընծայեր էր նոցա իւր բնկերակցութիւնը, գեղեցիկ համբաւոյն և բարձր հանճարոյն՝ որ կարող էր նոցա նպաստամատոյց լինել առաւելակայ ընթացքի մէջ : Երկրորդ նկատելի կէտն է այս՝ որ այն ուսումնական ընթացքի մէջ առաջին գործիչ Եզնիկ էր . այս է պատճառ՝ որ նախ՝ Ղևոնդ թարգմանչաց դասազուկին (Խոր. Գլ. ԾԷ), Կորին և այլ երիցադոյն թարգմանիչք (զոր օրինակ Յովհան՝ գործակից Մեսրոբայ և Յովսէփայ 'ի Սամոս, ինչպէս յիշեցինք յէջ 10, և այլն) կ'երթան կը յարին 'ի փոքրագոյնը Եզնիկ՝ փոխանակ Եզնիկ 'ի նոսա յարելու ըստ բնական կարգի և պատշաճի . երկրորդ՝ Կորեան ընծայուած համառօտ պատմութիւնն այդ ուսումնական ասպարիզի յիշատակութեան մէջ զԵզնիկ նախադաս կը զնէ քան զՅովսէփ . և երրորդ՝ այս պատճառաւ ևս արդեօք՝ բաց 'ի մտերմութենէն, Ղևոնդ և Կորին և այլք փոխանակ ընդ Յովսէփայ՝ Եզնկայ հետ կը միաբանին :

Սոյն միջոցիս ('ի 431) հանդիպեցաւ Եփեսոսի ժողովն ընդդէմ Նեստորի՝ Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքին : Մեր ուղեւորքն ներկայ էին Բիւզանդիոնի մէջ եղած մեծամեծ շփոթութեանց և յեղափոխութեանց . և թէ յայնժամ յԵփեսոս գնացին, մեզ անյայտ է : Նեստորի յաջորդն Մաքսիմոս մեծ սէր ցոյց տուաւ մեր թարգմանչաց (Խոր. Գլ. Կ), որով ընդարձակ ասպարէզ գտան աշխատելու :

Յանդգաստս անցան հինգ տարիներ 'ի Յունաստան . նոցա շրջանի մէջ Եզնիկ ուրիշ զիտաւորութիւն չէր ունեցեր, բայց եթէ լինել ճշմարիտ իմաստասէր, ինչպէս կ'իմանան հինք . այսինքն՝ գիտութեան ամէն մասանց տեղեկանալ խոհականապէս, ըստ չափու իւր ընդարձակ կարողութեան և ըստ պայմանի այն ժամանակի գիտութեան . թէպէտ ոչ ամէն ճիւղի մէջ հաւասարապէս : Հմտացաւ նա ոչ միայն քրիստոնեայ՝ այլ և հեթանոս գիտութեամբ . « քալ վարժեալ, ըսաւ պատմիչն, հեղինակ դարձեալ » . դպրութիւն թէ լեզու և թէ գիտութիւն կը նշանակէ . և նորա հմտութենէն կ'իմանա՞ք՝ թէ գիտութիւն ևս ունէր : Եւ այնուհետև կը տեսնաւ Եզնիկ հայ-

ըննասէր ոգւով՝ փութով կառնալ 'ի Հայաստան, իւր իմաստութիւնը և հանձնարը գործածելու յօգուտ նորա բարգաւաճման: Եւ պատրաստեր էր իւր հետ կրութիւններ՝ նախնաբար յիշուած, թարգմանութիւններ՝ գործակցութեամբ իւր զասակցաց (կոր. էջ 21), և սուրբ գրոց ընտիր օրինակներ՝ (1) յորոց մի օր պիտի ուղղուէր հայկական չքնաղ օրինակն (կոր. էջ 21. — Խոր. Գլ. ԿԱ): Թեոդ. կ'ըսէ պատմիչն (Խոր. Գլ. ԿԱ), թէ Եփրզէն՝ որ էր նախագահ Եփեսոսի ժողովոյն, Պրոկզէն որ էր յաջորդ սակաւակեաց Մաքսիմոսի, և մելիտինեցի Ակակէն գիր ստանալով առ Սահակ հայրապետ, որ չէր կարողացեր ժողովոյն ընթերակայ լինել իւր հոգոց և զբաղանաց համար, և երկու ժողովոց կանոնքը, յուղի անկան 'ի հայրենիս ('ի 434-435), յետ իւր իննամեայ պանդխտութեան, իւրեանց երկասիրութեամբք հանգերէ, որ ժամանակ Եզնիկ 44-48 ամեայ էր. և եկան ողջունեցիին իւրեանց վարպապետներն Աշախատու մէջ (Խոր. Գլ. ԿԱ):

Այսուհետև կ'ուզեմ Եզնկայ նոր ասպարիզին վերայ ուղղել ընթերցողաց ուշն և ուրուշը, որոյ սկիզբն կը լինի սուրբ գրոց վերայ ըրած վաստակովն:

1. Զգիտեմ ինչու Վարդան պատմիչ (տպ. 'ի Վենետիկ, 'ի 1862, էջ 81,) սուրբ գրոց այդ օրինակները «օրինակք սրբոյն Ղևոնդի» կը կոչէ. ուր նախ՝ գիտեմք թէ այն օրինակներն սրտեւ Եզնկայ և Յովսէփայ էր յանձնուած այն ժամանակ՝ երբ զՂևոնդ 'ի Յունաստան զրկելու դիտաւորութիւն ու կար և ոչ պիտի լինէր. որոյ համար փախստեամբ գնաց. երկրորդ՝ որովհետև Եզնիկ պիտի գործածէր զանոնք, ինչպէս յետոյ կը տեսնեմք, կարեւոր էր որ հոն 'ի Յունաստան քննէր հմտանար նոցա՝ յոյն գիտուններէ. և ահա Ղևոնդ այն օրինակաց հետ յարաբերութիւն չունէր, միայն թերեւս գործակից էր նոցա գիտին:

Շարունակելի